

Розділ 3

Історико-філологічний факультет**3.1. Розвиток філологічних наук²⁷¹**

При заснуванні ІНУ на історико-філологічному факультеті було утворено кафедру російської мови та російської літератури. Це відображало синкретичність тодішньої філологічної науки, коли мовознавство й літературознавство виступали в тісному зв'язку. Особливо це стосувалося вивчення давньоруської та інших давніх слов'янських літератур, де без мовознавчого аналізу тексту неможливий його літературознавчий аналіз. Такий підхід визначив те, що свій внесок у російське мовознавство зробили також учені з інших кафедр факультету, зокрема літературознавці.

Вже в 1865 році професором по кафедрі історії й літератури слов'янських нарід був запрошений відомий мовознавець, один з основоположників слов'янської філології в Російській імперії, В. І. Григорович, незабаром обраний деканом історико-філологічного факультету (працював до 1876 року)²⁷². Ще до початку роботи в Одесі В. І. Григорович уже був відомим дослідником слов'янства, призибувачем стародавніх слов'янських рукописів. Завдяки його зусиллям було віднайдено рідкісні пам'ятки слов'янської писемності, він займався порівняльно-історичним дослідженням старослов'янської та інших слов'янських мов, зокрема польської і сербської, болгарських і македонських діалектів.

В. І. Григорович зробив надзвичайно багато для організації одеської славистики та навчання студентів: подарував університетській бібліотеці своє книжкове зібрання зі слов'янської філології (650 одиниць), 60 стародавніх рукописів, зокрема «Хиландарські листки»²⁷³, один із перших слов'янських перекладів грецької богослужбової літератури IX століття, заклав основи викладання слов'янських мов. В науковому відношенні славісту, палеографу В. І. Григоровичу належать ідеї, що реалізувалися на теперішньому етапі існування кафедри загального і слов'янського мовознавства. Це стосується планів ученого щодо дійсно наукового дослідження культури, побуту і мови болгарських колоністів півдня тогочасної Росії.

Значним був внесок ученого у розвиток міжслов'янських культурних зв'язків, його діяльність була високо оцінена в науковому світі: В. І. Григорович був членом-кореспондентом Петербурзької Академії наук, членом багатьох російських та іноземних наукових товариств. У той період в ІНУ за його участю розвивалося й українське

²⁷¹ Автори О. А. Войцева, Д. С. Іщенко, Т. Ю. Ковалевська, В. О. Колесник, Л. О. Петрова, Н. М. Раковська, Є. М. Черноіваненко; іноземна філологія — Л. М. Голубенко, В. В. Орлов.

²⁷² Попруженко М. Г. В. И. Григорович в Одессе // Собр. соч. В. И. Григоровича (1864–1876) / под ред. М. Г. Попруженко. – Одесса, 1916; Горпинич В. О. Григорович Виктор Иванович // Українська мова: Енциклопедія. — К., 2000. — С. 113; Смольська А. К., Дьомін О. Б., Самойлов Ф. О. Григорович Виктор Иванович // ПОНУ. — Т. 2. — С. 349–353.

²⁷³ Мочульский В. Описание рукописей В. И. Григоровича. — Одесса, 1890; Смольская А. К. Именной фонд по славянской филологии профессора В. И. Григоровича в Научной библиотеке ОНУ им. И. И. Мечникова // Іменні колекції професорів Одеського (Новоросійського) університету в науковій бібліотеці ОНУ – національне надбання держави. – Одеса, 2001. – С. 7–8; її ж: Актуальные проблемы исследования Хиландарских листков // Славянские студии. – Одесса: 2001. — С. 190–197; її ж: В. И. Григорович и сербская филология // Изучавање словенских језика, књижевности и културе у инословенске средини: Међународни симпозијум поводом 120 годишњице катедре за руски језик. – Београд, 1998. – С. 83–84; Великодная А. В. Польские старопечатные издания в университетской библиотеке: из истории формирования коллекции // Вісник ОНУ. – Одеса, 2012. — Т. 17. — Вип. 2 (8). — С. 89–106.

мовознавство, але в надзвичайно особливих умовах. Переслідування царським урядом українського слова, особливо після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства, «запретительный циркуляр» 1863 року, укази 1876 та 1881 років забороняли українську мову; замість неї офіційно виступали різноманітні варіанти типу «малорусское», «малороссийское» або «южнорусское наречие». За таких умов утиску українського роду було й думати про якусь планомірне та послідовне вивчення української мови. Та прогресивні вчені тогочасної Росії завжди вважали українську мову окремою слов'янською мовою і при кожній нагоді підтримували тих, хто боровся за право її існування.

Внесок В. І. Григоровича у вивчення української мови є безперечно великим. Так, у праці «Слов'янські наріччя», яка буде надрукована вже посмертно, у 1884 році²⁷⁴, вчений дав характеристику українській мові і чітко визначив її фонетичні й морфологічні особливості²⁷⁵. Дослідник був ініціатором створення товариства з вивчення мов, літератур та історії слов'янства і велику увагу приділяв вивченню історичних, історико-географічних, етнографічних і культурних пам'яток Півдня України, що зокрема яскраво ілюструє стаття «Записка антиквара про поїздку на Калку й Кальміус в Корсунську землю і на південні бережжя Дніпра й Дністра» (1874)²⁷⁶, а також його детальний відгук на роботу Ф. де Волана «Опис очаківської землі»²⁷⁷ та статті, присвячені історії заселення Одещини. В. І. Григоровича з цілковитою на те підставою можна вважати фундатором наукового слов'янознавства²⁷⁸ та україністики в ІНУ.

Традиції В. І. Григоровича продовжив О. О. Кочубинський²⁷⁹, який, почавши 1871 року працювати виконуючим обов'язки доцента слов'янської філології в ІНУ, вже 1877 року став доктором, ординарним професором, керівником кафедри слов'янської філології, деканом історико-філологічного факультету²⁸⁰. За роки своєї науково-педагогічної діяльності О. О. Кочубинський виріс до видатного славіста, який об'їхав майже всі слов'янські країни й уславився дослідженнями слов'янської давнини, мов, діалектів, культури та етнографії слов'ян, історії міжслов'янських зв'язків, історії східнослов'янських мов та слов'янської топоніміки. Вчений ґрунтовно вивчав українську мову й насамперед — діалектологію, зокрема говірки української мови в Північній та Східній Угорщині (1875). У статті «З-за кордону» (1876) О. О. Кочубинський детально простудіював галицькі говірки та рукописи. Так, концепцію розвитку української мови він виклав у дисертації «До питання про відношення слов'янських говірок» (1877) та в розгорненому огляді праці П. Житецького «Нарис літературної історії малоруської говірки в XVII столітті». За цю рецензію Академія наук у 1890 році удостоїла вченого Уваровської премії. Але його ідеологічна поміркованість позначилася на загальнонаукових висновках. Він ніде й ніколи не виступав на захист української мови в сучасних йому умовах, не вступав у боротьбу проти шовіністичної політики царського самодержавства. Проте внесок ученого у вивчення української мови, опис її специфіки й самобутності є безперечним.

Великою була роль О. О. Кочубинського як організатора науки: він був редактором «Записок Новоросійського університету», членом Чеської академії наук та низки наукових товариств, як-от: любителів природознавства, антропології та етнографії, Московського археологічного товариства, Вченого товариства в Константинополі. Він став одним із засновників історико-філологічного товариства при ІНУ (1889). Філолог

²⁷⁴ Історія філологічного факультету / відп. ред. Є. М. Черноіваненко. — Одеса, 2012. — С. 48.

²⁷⁵ Григорович В. И. Славянские наречия // Русский филологический вестник. — № 1. — Варшава, 1884. — С. 121–132.

²⁷⁶ Горпинич В. О. Вказ. пр. — С. 113.

²⁷⁷ Історія філологічного факультету... — С. 48.

²⁷⁸ Щербань Т. О. Фундатор наукового слов'янознавства: до 190-річчя від дня народження В. І. Григоровича // Вісник НАН України. — 2005. — № 5. — С. 63–69.

²⁷⁹ Баранник Л. Ф., Самойлов Ф. О. Кочубинський Олександр Олександрович // ПОНУ. — Т. 3. — С. 134–140.

²⁸⁰ Там само.

і історик, О. О. Кочубинський має праці й з російського мовознавства, зокрема «Як довго жив російський супін?», де зазначав, що давня дієслівна форма супін існувала ще в XV столітті у говорі російського народу.

Продовжив наукове опрацювання української мови й учень О. О. Кочубинського — професор В. М. Мочульський²⁸¹, серед праць якого на особливу увагу заслугове розвідка «До історії малоруського наріччя. Житіє св. Савви Освяченого за пергаментним рукописом XIII століття» (1894) та докторська дисертація «Сліди народної Біблії у слов'янській та давньоруській писемності» (1893)²⁸², де висвітлено історичні підвалини української мови, виявлені її характерні особливості тощо.

Значною науковою постаттю, з якою пов'язане становлення одеської славістики, став В. В. Ягич²⁸³, якого було обрано екстраординарним професором кафедри порівняльного мовознавства ІНУ, де він працював у 1872–1874 роках. Тут він читав лекції з порівняльного мовознавства і санскриту, а також вів заняття з грецької мови. Оскільки учений працював в ІНУ у перше десятиліття його існування, то став одним із зачинателів і організаторів наукового порівняльного мовознавства в Одесі. Водночас на науковій роботі вченого позначилася його відданість слов'янській філології, палеославистиці: він вивчав старослов'янські («Хіландарські листки»), болгарські («Слово апостола Павла» св. Іоанна Дамаскина, XVI–XVIII ст.), сербські («Житіє Стефана Лазаревича») рукописи, що зберігались у бібліотеці ІНУ. Пізніше ці рукописи повністю або частково були видані В. В. Ягичем. Українське мовознавство в цей період розвивалося завдяки його науковому доробку: він писав рецензії на праці українських мовознавців, рішуче виступав за окремішність і самобутність української мови.

В середині 1880-х років професори університету літографічним способом видали тексти лекцій В. В. Ягича, роблячи їх доступними для студентів і колег. Ознайомлення із цими лекціями свідчить про постійну увагу мовознавців до досліджень ученого, використання його результатів у практичній викладацькій роботі. Зрозуміло, в навчальних посібниках, якими є курси лекцій, підхід до наукового апарату не такий вимогливий, як у монографіях і статтях. Незважаючи на це, в лекціях і підручниках одеських професорів знаходимо багато посилань на праці В. В. Ягича та його позицію у вирішенні різних питань славістики²⁸⁴.

1885 року в Одесі почав працювати відомий лінгвіст професор В. І. Шерцль²⁸⁵. Він був першим поліглотом ІНУ: опанував 45 мов, не лише слов'янських та західноєвропейських, а й східних, від санскриту, стародавніх європейських, мов далекої Півночі та китайської — до африканських²⁸⁶. Це дало йому можливість широко застосувати порівняльний метод дослідження. Його праці «Особисті займенники у санскриті», «Числівники в індоевропейських мовах» становлять значний внесок у вітчизняне мовознавство. Крім того, вчений багато зробив для розвитку українського мовознавства. У двотомній праці «Порівняльна граматики слов'янських та інших споріднених мов» (1871–1873) В. І. Шерцль розглядав українську мову як самостійну, а не як наріччя згідно з тодішньою панівною ідеологією. Так, у першому томі «Порівняльної граматики» детально описано фонетичні особливості української мови, а в другому дуже глибоко для свого часу розроблено систему словотворення української мови²⁸⁷, не обмежуючись окремими скупими прикладами, а ілюструючи кожен рису та явище значним

²⁸¹ Мейзерська Т. С. Мочульський Василь Миколайович // ПОНУ. — Т. 3. — С. 357.

²⁸² Мочульський В. Н. К истории малорусского наречия. Житие св. Саввы Освященного по пергаментной рукописи XIII в. — Одесса, 1894; його ж: Следы народной Библии в славянской и древнерусской письменности. — Одесса, 1893.

²⁸³ Смольська А. К., Зубов М. І. Ягич Ігнатій (Ватрослав) Вікентійович // ПОНУ. — Т. 4. — С. 479–482.

²⁸⁴ Степанов Е. Н. Развитие научных идей В. Ягича в одесской историко-филологической школе // Мова. — № 20. — Одеса, 2013. — С. 56–62.

²⁸⁵ Дмитрієв С. В. Шерцль Вікентій Іванович // ПОНУ. — Т. 4. — С. 423–425.

²⁸⁶ Храмов Ю. В. О семасиологических исследованиях В. И. Шерцля (1843–1906): к 100-летию со дня смерти ученого // Slavia: časopis pro slovanskou filologii. — Praha, 2006. — Roč. 75. — Seš. 4.

²⁸⁷ Бевзенко С. П. Український словотвір в історичному висвітленні. — Одеса, 1979. — С. 19.

і яскравим мовним матеріалом. Ця монографія донині залишається скарбницею для дериватологічних пошуків дослідників української мови.

Ще одним непересічним ученим був О. І. Томсон²⁸⁸. Запрошений до ІНУ у травні 1897 року на посаду екстраординарного професора, він із січня 1899 року став ординарним професором кафедри порівняльного мовознавства і санскриту. Учений читав курси порівняльної граматики індоєвропейських мов, санскриту, загального мовознавства, слов'язнавства, вивчав питання синтаксису. У роботі «До синтаксису і семасіології російської мови» він дослідив відмінкові форми додатку при дієсловах із запереченням, дійшовши висновку про їхню прадавність. У межах українського мовознавства необхідно відзначити працю О. І. Томсона «Загальне мовознавство» (1906, друге видання — 1910), де він чітко наголосив на окремішності української мови.

Зацікавленість питаннями фонетики спонукала вченого до організації першого в Україні кабінету експериментальної фонетики. Цій важливій проблемі він присвятив «Фонетичні етюди» (1905). Заслужують на велику увагу праці О. І. Томсона з питань слов'янського мовознавства. В 1913 році за наукову діяльність він був нагороджений золотою медаллю Академії наук²⁸⁹.

1901 року пропозицію очолити кафедру слов'янської філології ІНУ отримав видатний мовознавець, майбутній академік Б. М. Ляпунов²⁹⁰, який працював в Одесі до 1923 року спочатку приват-доцентом (до 1902 року), а далі екстраординарним професором (1 грудня 1923 року він був обраний дійсним членом АН СРСР і переїхав до Ленінграда). Проїшовши школу видатних учених свого часу (серед його учителів були О. О. Потєбня, П. Ф. Фортунатов, серед наукових друзів — О. О. Шахматов, І. Козловський, О. Брок, серед рецензентів — О. І. Соболевський, М. Г. Халанський, Б. Будде), маючи неабиякі здібності й наукову пристрасність, він досконало вивчив багато стародавніх і нових мов, зберігши глибокий інтерес до історії слов'янських мов, старослов'янської мови і її писемних пам'яток, про що свідчать такі його праці, як «Деякі слова про рукописи євангельських читань, що зберігаються в бібліотеці Одеського товариства історії та старожитностей», «Єдність російської мови в її наріччях: посібник до лекцій з історії російської мови» (1919) тощо. Він також незмінно обстоював самостійність української мови і досліджував її етимологію та історію²⁹¹.

Важливим науковим відкриттям Б. М. Ляпунова є визнання існування діалектів у праслов'янській мові та припущення про можливість розвитку спільних мовних рис у слов'янських мовах після виокремлення їх із прамови. Золоте надбання лінгвістичної науки становлять його праці «Дослідження про мову Синодального списку Першого новгородського літопису», «Вступ до історії російської мови», «Лекції з історії російської мови», в яких ретельно описано вокалізм давньоруської мови, передусім зредукованих голосних.

У 1897–1907 роках в ІНУ працював майбутній академік, автор праць з історії мови, палеославист, член Петербурзької Академії наук В. М. Істрін²⁹². Працюючи в Одесі²⁹³,

²⁸⁸ Карпенко Ю. О. Томсон Олександр Іванович // ПОНУ. — Т. 4. — С. 243–245.

²⁸⁹ Букатевич Н. И. К 100-летию со дня рождения Александра Ивановича Томсона (1860–1935) // Известия АН СССР. Отд. литературы и языка. — М., 1960. — Т. 19. — Вып. 6. — С. 551–553; Гагкаев К. Е. Список научных трудов А. И. Томсона // Известия Северо-Осетинского науч.-исслед. ин-та. — Орджоникидзе, 1960. — Т. 22. — Кн. 11; Бернштейн С. Б. Томсон Александр Иванович // Славяноведение в дореволюционной России: Библиографический словарь. — М., 1979. — С. 331.

²⁹⁰ Гукова Л. М. Ляпунов Борис Михайлович // ПОНУ. — Т. 3. — С. 280–284.

²⁹¹ Ляпунов Б. М. Древнейшие взаимные связи языков русского и украинского и некоторые выводы о времени их возникновения как отдельных лингвистических групп // Русская историческая лексикология. — М., 1968. — С. 163–202; його ж: Исследование о языке Синодального списка 1-й Новгородской летописи. — СПб., 1900; його ж: Формы склонения в старославянском языке: 1. Склонение имен. — Одесса, 1905.; його ж: Единство русского языка в его наречиях. — Одесса, 1919.

²⁹² Мейзерська Т. С. Істрін Василь Михайлович // ПОНУ. — Т. 2. — С. 493–495.

²⁹³ Василий Михайлович Истрин (к 125-летию со дня рождения): [библиогр. указ.]. — Одесса, 1990; Академик Василий Михайлович Истрин: тезисы докл. обл. науч. чтений, посвящ. 125-летию со дня рождения ученого-филолога. — Одесса, 1990.

він ґрунтовно вивчав пам'ятки давньослов'янської писемності, організував школу дослідників давньоруської писемності (О. Ристенко, С. Вілінський). Він був видатним літературознавцем, але водночас мав у своїх працях дуже важливі суто мовознавчі здобутки. Досліджуючи давні слов'яно-руські перекладні тексти — хроніки Іоанна Малали, Георгія Синкелла, Георгія Амартола, вчений розвинув і творчо використав висунутий ще О. І. Соболевським лексичний критерій розрізнення давньоруських і південнослов'янських перекладів грецьких текстів, завдяки чому на підставі наявності у перекладі хроніки Георгія Амартола характерних східнослов'янських слів стверджував, що цей переклад здійснено в Київській Русі. Певну увагу професор В. М. Істрін приділяв також питанням україністики²⁹⁴, регулярно публікуючи в «Журнале Министерства народного просвещения» рецензії на статті, що друкувалися на сторінках «Записок Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка»²⁹⁵.

Першим завідувачем кафедри російської мови та словесності був академік П. С. Білярський²⁹⁶. Він провів в Одесі лише два останні роки свого життя, і його науковий доробок був створений раніше. Основна праця вченого «Долі церковнослов'янської мови. Історико-філологічне дослідження» (1847–1849), ще доодеського періоду, не втратила свого значення й сьогодні: в ній ґрунтовно доведено думку, що зміни в системі відмінювання іменників болгарської мови пов'язані з процесом переходу ненаголошених голосних у редуковані. Два навчальні роки П. С. Білярський викладав історію давньоруської словесності і зробив цікаві дослідження з мовознавства: «Зауваги про мову «Сказання про Бориса й Гліба», приписаного Нестору, у порівнянні з мовою літопису», «Скільки головних частин у реченні? Досвід критичної оцінки успіхів російської граматики», «Матеріали до біографії Ломоносова». Вчений намагався встановити зв'язок між мовою та мисленням, зазначав необхідність створення словників мови письменників. Ці ідеї знайшли втілення вже у ХХ столітті.

В ІНУ розпочинав свою наукову діяльність Д. М. Овсяніко-Куликовський²⁹⁷ — філолог широкого діапазону (мовознавець, історик літератури, сходознавець), згодом академік. Він був представником так званого психологічного напрямку, який виник на підставі принципів, сформульованих славетним українським мовознавцем О. О. Потебнею. Його авторству належать наукові розвідки про О. О. Потебню, Т. Г. Шевченка, М. Драгоманова, кілька «Грамастик». У «Киевской старине» — друкованому органі київських громадівців учений опублікував статтю «Потебня як мовознавець-мислитель» і виступив на засіданні Академії наук у Петербурзі з промовою «Національні та загальнолюдські елементи в поезії Т. Г. Шевченка» (1914). Він обстоював принцип навчання дітей у народних школах рідною мовою, право кожного народу на вільний розвиток²⁹⁸, що і відбилось у його науковій спадщині. Заслугою вченого вважають і його внесок у наукове опрацювання синтаксису російської мови, що насамперед ілюструє праця «Синтаксис російської мови», де реалізовано логіко-граматичний підхід до питань синтаксису. Цікавим є також «Керівництво до вивчення синтаксису російської мови», де розглядаються частини мови та їхня синтаксична роль, головні та другорядні члени речення. Вчений розробляв поняття синтаксичної форми, розвивав учення О. О. Потебні про другорядні члени речення (класифікація відповідно до частиномовної належності слова)²⁹⁹.

²⁹⁴ Історія філологічного факультету... — С. 39.

²⁹⁵ Історія Одеського університету за 100 років... — С. 348.

²⁹⁶ Білярський Петро Спиридонович // ПОНУ. — Т. 1. — С. 124–127.

²⁹⁷ Овсяніко-Куликовський Дмитро Миколайович // Випускники Одеського (Новоросійського) університету (ВОНУ). — Одеса, 2005. — Вип. 1. — С. 145.

²⁹⁸ Мазуркевич О. Р. Овсяніко-Куликовський Дмитро Миколайович // Українська мова: Енциклопедія. — К., 2000. — С. 391–392.

²⁹⁹ Овсяніко-Куликовський Д. Н. Грамматика русского языка. — 2-е изд. М., 1915.

Свою наукову діяльність починав в ІНУ відомий історик російської мови й діалектолог Є. Ф. Будде³⁰⁰, який згодом працював у Казанському університеті. В Одесі він написав праці «Із занять з мови Лаврентіївського списку Початкового літопису», «Російське дієслово в порівнянні із старослов'янською», а також «Лекції з історії російської мови».

Великий вклад у вивчення слов'янських мов, і зокрема російської, вніс М. Г. Попруженко, який став першим з вихованців ІНУ професором-мовознавцем³⁰¹. Відомий славіст приділяв увагу історії російської мови. Його наукові інтереси були спрямовані на вивчення пам'яток старослов'янської та староруської мов. У великій праці «Заметки о языке Новгородской минеи 1095 г.» він звернувся до вивчення однієї з найстаровинніших пам'яток давньоруської мови з характерними рисами новгородського говору, детально проаналізувавши їх.

На кафедрі російської мови та словесності працював і випускник ІНУ професор О. В. Ристенко³⁰². Він інтенсивно вивчав за рукописами переклад «Життя Нифонта» і зокрема давньоруський список цього «Життя» — Виголексинський збірник XII століття. Передчасна смерть не дала вченому видати свій труд, але вже в 1928 році професор П. Й. Потапов надрукував ці тексти зі своєю передмовою: «Матеріали з історії візантійсько-слов'янської літератури та мови».

Професором кафедри російської мови та словесності був ще один випускник ІНУ — С. Г. Вілінський³⁰³. Його величезна праця у двох томах «Житіє св. Василя Нового в російській літературі» (майже 1500 сторінок) містить важливі для історії мови тексти з ретельним наведенням до них усіх варіантів і різночитань за численними рукописами.

Таким чином, наукова діяльність дореволюційних мовознавчих кафедр мала чітку спрямованість на дослідження історії мови, зв'язків між давньоруською мовою і старослов'янською, а також іншими слов'янськими мовами. Велику увагу приділяли дослідники перекладним слов'яно-руським текстам, зіставленню їх із грецькими оригіналами, переважно шляхом звернення до давніх рукописів. Це було комплексне філологічне вивчення тексту — першоелемента як мовознавчих, так і літературознавчих досліджень. На цьому шляху в ІНУ склалася міцна філологічна традиція і було досягнуто значних наукових успіхів. Крім того, на кафедрах історико-філологічного факультету певною мірою проводились і наукові дослідження з українського мовознавства. Це дає підстави вважати, що 1865–1920 роки, попри всі труднощі, пов'язані з функціонуванням української мови та визнанням її самостійного статусу, відзначилися наявністю вчених, які виявили історичну специфіку й довели самотність неповторного ладу української мови, її фонетичних, граматичних, дериватологічних, діалектологічних, етимологічних та інших аспектів, заклавши підвалини наукового вивчення її природи і специфіки.

Філологів-літературознавців того часу особливо цікавили питання методології літературознавчих досліджень, взаємозв'язки літератури з іншими видами мистецтва, міжслов'янські літературні зв'язки, медієвістика, етнографія тощо. Саме в ІНУ завершив освіту і почав наукову діяльність відомий вчений, засновник психологічної школи в літературознавстві Д. М. Овсяніко-Куликовський. З широкої галузі гуманітарних знань він обрав для дослідження порівняно невеликий розділ — найдавніший період розвитку релігії і міфології індусів (ведаїзм). Протягом двох років він завершив докторську дисертацію «До історії культу вогню в індусів у епоху Вед»³⁰⁴, яка була представлена до захисту в ІНУ 1887 року. Наприкінці 1880-х років учений розпочав студії з

³⁰⁰ Будде Євген Федорович // ВОНУ. — Вип. 2. — С. 40.

³⁰¹ Історія Одеського державного університету / під ред. О. І. Юрженка. — Одеса, 1968. — С. 346–350.

³⁰² Александров О. В. Ристенко Олександр Васильович // ПОНУ. — Т. 4. — С. 27–29.

³⁰³ Александров О. В., Іванова О. А. Вілінський Сергій Григорович // ПОНУ. — Т. 2. — С. 255–256.

³⁰⁴ Овсяніко-Куликовський Д. Н. Статті по теорії поезії, по психології творчості, о релігії индусов в епоху вед и др. // Сочинения. — Т. 6. — СПб., 1911.

проблем загальної і соціальної психології. Поступово психологія, її експериментальні прийоми й методика перетворювалися в його науковій діяльності з предмета вивчення на «знаряддя» пізнання, метод дослідження спочатку явищ мови і міфології, а потім психології творчості російських письменників (О. С. Пушкіна, М. В. Гоголя, І. С. Тургенева, Л. М. Толстого)³⁰⁵. Д. М. Овсянко-Куликовський поєднував читання лекцій в університеті з роботою в «Одеських новинах», де друкував статті про російську та зарубіжну літературу, робив літературні огляди.

Згодом посилився інтерес Д. М. Овсянко-Куликовського до проблем соціології та психології, метафізичних питань світосприйняття та буття. В ідеалізмі вчений бачив фундамент, на якому ґрунтується наукова та релігійна, художня та морально-етична творчість людини.

Розвитку не лише мовознавства, а й літературознавства в ІНУ сприяла діяльність В. М. Істріна. У 1893 році за дослідження «Олександрія руських хронографів» він одержав учений ступінь магістра, а в 1897 році — доктора за дисертацію «Одкровення Мефодія Патарського й апокрифічні явління Даниїла у візантійській та слов'яно-руській літературах»³⁰⁶. Найплідніші роки його життя припали на роботу в ІНУ. Наукові інтереси вченого були пов'язані з історією російської мови та літератури найдавнішого періоду, але разом із тим його творча спадщина залишається цікавою і для дослідників більш пізніх періодів розвитку російської літератури.

Розквіт наукової діяльності В. М. Істріна припав на час, коли, як він вважав, у літературознавстві дозріли передумови для синтезу, обґрунтованого не чисто умоглядними, абстрактними філософськими схемами, характерними для 1840–1860-х років, а й аналізом наукових фактів. Однак такий підхід до вивчення літературного процесу в науці тоді ще не склався. Аналізуючи у своїй праці «Спроба методологічного введення в історію російської літератури XIX століття» тогочасні дослідження історії російської літератури, В. М. Істрін констатував їхню характерну рису — відсутність будь-якого загального, спрямовуючого погляду на всі течії російської літератури. Виявляючи національну своєрідність російської літератури, вчений звертався до типологічного зіставлення нової та давньоруської літератури. На його думку, їхня спільна риса — «прагнення до моральної досконалості».

Вирішальне значення у виробленні методологічних принципів В. М. Істрін приділяв не філософським вченням, а своєрідності досліджуваного матеріалу. У «Спробі методологічного введення» він писав: «...методології цінні тільки тоді, коли вони виводяться з наукових даних, а наукові дані тоді тільки дійсно цінні, коли вони здобуті суворо методичним шляхом»³⁰⁷. Автор «Спроби...» визнавав, що справа не тільки у самому матеріалі. Він розрізняв дві методології залежно від вибору точки зору, з якої дослідник підходить до об'єкта: постановка загальних питань або ж спеціальне вивчення окремих явищ. У першому випадку здійснюється синтез, тобто робиться спроба «осмислити всі течії російської літератури»³⁰⁸. Аналіз теж відіграє особливу роль. Тому така методологія «знайомить з технічними прийомами спеціального дослідження»³⁰⁹. Фактично мова йде тут не про методологію у власному розумінні слова, а про методику як таку.

Розглядаючи еволюцію літературного процесу, В. М. Істрін виокремлював три його періоди: давній, новий та новітній. Нова література обмежується другою половиною XVII століття та кінцем 30-х років XIX століття. На думку вченого, нова літе-

³⁰⁵ Райнов Т. «Психология творчества» Д. Н. Овсянко-Куликовского // Вопросы теории и психологии творчества. — Кн. V. — Харьков, 1914.

³⁰⁶ Истрин В. М. Откровение Мефодия Патарского и апокрифические видения Даниила в византийской и славяно-русской литературах. Исследования и тексты // Чтения. — М., 1897. — Кн. 3. — С. 251–330.

³⁰⁷ Истрин В. М. Опыт методологического введения в историю русской литературы XIX века. — СПб., 1907. — С. 10.

³⁰⁸ Там само. — С. 33.

³⁰⁹ Там само. — С. 15–16.

ратура «завершується» у творчості О. С. Пушкіна, який розвивав художність. Новітня література відрізняється ідеологічною спрямованістю. У лекції «Пушкін та російська література» (1899) В. М. Істрін запропонував розділити «всю нашу літературу на дві половини: на одній стоїть Пушкін, на іншій — всі інші письменники, які скористалися цією художністю мови для розширення ідейного змісту літератури»³¹⁰. Згодом у праці «Історія нової російської літератури» він визначив хронологічні межі: від Петра до 40-років XIX століття — нова література, після 40-х років XIX століття — новітня. Проміжну позицію у літературному процесі посідав М. В. Гоголь. Його творам притаманна художність, і це підкреслює його близькість до Пушкіна, — отже, обидва належали до нової літератури. Разом із тим у творчості Гоголя є риси, що наближають його до новітньої літератури: «сочинения Гоголя более, чем кого-либо другого, имели общественное значение, и его влияние сказывается на многих писателях новейшего периода»³¹¹, тому він посідає проміжне місце між художнім «новим періодом» та ідеологічним «новітнім».

Акцентуючи національну своєрідність російської літератури, В. М. Істрін звертався до типологічного зіставлення нової та давньоросійської літератур. На думку вченого, їх об'єднувало «стремление к нравственному совершенствованию»³¹². Він стверджував, що Л. М. Толстой та давньоросійські письменники XI–XIII століття «можуть сходитися між собою з психологічного боку, виявляючи однакові властивості, які можуть і не залежати від впливу часу, хоча б, наприклад, непротивлення злу»³¹³. Зв'язок між середньовічною та новою літературами базується на «психологічному ґрунті»³¹⁴. Абсолютизуючи стійкість християнського типу свідомості, вчений разом з тим визнавав вплив доби на суспільну психологію.

У своїй науковій діяльності В. М. Істрін поєднував ідеї різних літературознавчих шкіл: міфологічної, порівняльно-історичної, психологічної. Найважливіші публікації його досліджень одеського періоду: «Апокрифическое мучение Никиты» (1898)³¹⁵, «Первая книга хроники Иоанна Малалы» (1897), «Греческие записки завещания Соломона» (1899), «К вопросу о славяно-русских редакциях первоэвангелия Иакова» (1900), «К вопросу о гадательных псалтирях» (1901), «Введение в историю русской литературы XVII века» (1903)³¹⁶, «Из области древнерусской литературы. I. Хроника Георгия Синкелы» (1903), «Из области древнерусской литературы. II. Древнерусские словари и «Пророчество Соломона» (1903)³¹⁷. В. М. Істрін зумів організувати одеську школу дослідників давньоруської писемності (О. В. Ристенко, С. Г. Вілінський). Його доробок — цінний вклад у розвиток вітчизняної філології.

Знавцем та дослідником, який формував нові концептуальні підходи до вивчення літератури, був В. М. Мочульський. 1875 року він вступив на історико-філологічний факультет ІНУ; після завершення навчання викладав російську та слов'янські мови, літературу, логіку в середніх навчальних закладах. З 1889 року В. М. Мочульський — приват-доцент кафедри російської словесності та мови історико-філологічного факультету ІНУ. Про його серйозний інтерес до славістики свідчить праця «Мова прибалтійських слов'ян за середньовічними грамотами та літописами», за яку він отримав срібну медаль. Його дисертація «Історико-літературний аналіз вірша про Голубину книгу», захищена 1889 року в Харкові, була відзначена премією Імператорської Академії наук. Текст докторської дисертації В. М. Мочульського — «Сліди народної біблії у слов'янській та давньоруській писемності» — був опублікований у 1893 році в Одесі.

³¹⁰ Там само. — С. 17.

³¹¹ Там само. — С. 19.

³¹² Там само. — С. 15–16.

³¹³ Там само. — С. 28.

³¹⁴ Там само. — С. 84.

³¹⁵ Істрин В. М. Апокрифическое мучение Никиты. — Одесса, 1899.

³¹⁶ Істрин В. М. Введение в историю русской литературы XVII века. — Одесса, 1903.

³¹⁷ Істрин В. М. Исследования в области древнерусской литературы. — СПб., 1906.

Відомо, що одним із провідних напрямів діяльності вчених-філологів ІНУ була медієвістика. Переважна частина праць В. М. Мочульського стосується саме цієї галузі науки. Серед них — «Апокрифічне сказання про створення світу» (1896), «Апокрифічне життє апостола Петра», «Життє св. Варипсави» (1835), «Історико-літературний аналіз вірша про Голубину книгу» (1887), «До історії малоруського наріччя. Життє св. Сави освяченого за пергаментним рукописом XVIII ст.» (1894), «Слово Іоанна Златоустого про святу неділю та божественну літургію» (1903).

Разом із тим професор В. М. Мочульський виявив себе спеціалістом і в галузі нового типу літератури. Цілий ряд його праць пов'язаний з літературним процесом XVIII століття. Серед них — «Комічні оперети XVIII ст.» (1911), «Ломоносов як драматург» (1911), «Новиковські журнали XVIII ст. «Трутень» і «Живописець» (1769–1772)» (1909). На початку ХХ століття він читав курс лекцій з історії літератури і опублікував «Лекції з російської літератури XVIII століття, читані в Новоросійському університеті 1909–1910 рр.»³¹⁸.

Не менш важливим внеском В. М. Мочульського в дослідження закономірностей літературного процесу було осмислення творчості письменників ХІХ століття. Це публікації про О. С. Пушкіна, М. В. Гоголя, аналіз творів письменників-сучасників — Ф. М. Достоевського, Л. М. Толстого, А. П. Чехова. Центральною постаттю в літературі ХІХ століття для вченого був М. В. Гоголь. Серед головних наукових проблем, до яких звертався дослідник, — закономірності розвитку художньої манери письменника та формування у М. В. Гоголя вміння психологічно-проникливо відтворювати життя, передавати тонкощі душевного стану³¹⁹. Дослідження про Гоголя свідчить про вплив на розвиток літературознавчої позиції вченого психологічного напрямку академічної науки. У статті про «Авторську сповідь», яка спочатку була опублікована в Одесі у «Філологічних записках» (1909), а пізніше вийшла окремою книгою, він вирішував проблеми психології гоголівської творчості³²⁰. У посібнику «Російська література 50–60-х рр. Лекції, прочитані в Імператорському Новоросійському університеті 1908–1909 рр.»³²¹ вчений зупинявся на біографіях діячів літератури, виявленні факторів, що були визначальними у формуванні їхніх соціальних інтересів. Порівнюючи 1850–1860-ті роки з попереднім етапом розвитку літератури — добою романтизму, він визначав їх як епоху Чернишевського. Все це свідчить про те, що В. М. Мочульський був знавцем та дослідником, який формувал нові концептуальні підходи до вивчення літератури.

Іноземна філологія. На історико-філологічному факультеті особливе місце займали курси античної та зарубіжної літератури. Зокрема, грецьку античну літературу викладав Л. Ф. Воєводський, якому належать праці «Про так звані гомерівські поеми», «Вступ у міфологію «Одіссеї», «Етичне значення міфів». Але не менш захоплено досліджував він творчість поетів пізнішої доби: Данте, Гете й особливо Гейне. В 1890–1892 роках класичну літературу викладав Ф. Є. Корш.

Набагато довше (1885–1898) на історико-філологічному факультеті працював О. І. Кирпичников³²², один із перших російських дослідників зарубіжної літератури. Викладаючи історію західноєвропейської літератури, він упроваджував активні наукові розвідки і став учасником створення першої в Росії «Всеобщей истории литературы»³²³,

³¹⁸ Мочульський В. Н. Лекции по русской литературе XVIII ст., читанные в Новороссийском университете 1909–1910 гг. — Одесса, 1910.

³¹⁹ Мочульський В. Н. Малороссийские и петербургские повести Н. В. Гоголя (К истории художественного творчества). — Одесса, 1902.

³²⁰ Мочульський В. Н. «Авторская исповедь» Н. В. Гоголя. — Воронеж, 1903.

³²¹ Мочульський В. Н. Русская литература 50–60-х годов XIX века. Лекции, читанные в Императорском Новороссийском университете 1908–1909 гг. — Одесса, 1909.

³²² Венгеров С. Кирпичников Александр Иванович // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. — СПб., 1895. — Т. XV. — С. 129; Самойлов Ф. О. Кирпичников Олександр Іванович // ПОНУ. — Т. 3. — С. 54–55.

³²³ Всеобщая история литературы: в 4 т. / под ред. В. Ф. Корша, А. И. Кирпичникова. — СПб., 1880–1892.

що виходила за редакцією Ф. Є. Корша. В цій колективній праці О. І. Кирпичникову належать розділи «Італійська література XV століття», «Гуманізм в Німеччині», «Французька література XVIII століття», «Час Гете і Шиллера», «Нарис та огляд літератури XIX століття». Він був головним ініціатором заснування історико-філологічного товариства при Харківському університеті. У 1886–1898-му читав лекційні курси літератури на посаді професора кафедри історії західноєвропейських літератур.

В Одесі О. І. Кирпичников найбільш активно діяв у Слов'янському благочинному товаристві Кирила та Мефодія. Творча спадщина вченого нараховує приблизно 200 праць, серед яких особливо помітними є фундаментальні курси з історії літератури. Його наукові інтереси були дуже різноманітними, але здебільшого (за виключенням педагогічних та етнографічних проблем) обертались навколо вивчення минулого чи то літератури, чи мистецтва, чи релігійних уявлень³²⁴. Дослідження здебільшого були присвячені історії Русі та Візантії. Історію він вважав «нашою спільною вчителькою, адже вивчення минулого є єдиний засіб вгадати майбутнє, скерувати його до блага Батьківщини та людства». Водночас він вважав, що історія має досліджувати не лише героїчні діяння, а й усі процеси. Він наголошував на необхідності міждисциплінарних досліджень. Відповідно до такого широкого погляду О. І. Кирпичников вважав, що історик літератури є фактично істориком культури. Він цікавився археологічними дослідженнями, які надавали важливий матеріал для вивчення історії мистецтва Русі та Візантії. Для дослідження питання про скоморохів на Русі він використав фрески Софії Київської³²⁵. У дослідженнях в галузі історії літератури вчений успішно використовував історико-порівняльний підхід. З одного боку, цей підхід полягав у зіставленні літературних явищ Східної та Західної Європи, з іншого — у порівнянні мистецтвознавчих, книгознавчих (книжкові мініатюри), археологічних та релігієзнавчих фактів, які дали змогу висунути низку оригінальних інтерпретацій історико-літературного та загалом культурного процесу. Зокрема, він дослідив генезу та еволюцію в літературі та побуті низки християнських легенд, встановив достовірність свідчень про слов'янських язичницьких богів, генезу та розвиток скоморохів³²⁶. У популярному нарисі з історії книги йому вдалося розкрити основні етапи та специфіку поширення книги в Європі. У низці нарисів О. І. Кирпичников виявив себе як історик науки, зокрема славістики та літературознавства. Під час перебування в Одесі він опублікував декілька ґрунтовних краєзнавчих нарисів³²⁷, вперше узагальнивши основні етапи розвитку духовної культури Одеси XIX століття³²⁸.

10 років (до 1919) працював у ІНУ доктор класичної філології М. І. Мандес. Йому належать праці з давньогрецької літератури, а також розвідки з загальної філології та теорії літератури, як, наприклад, «Про філологічний метод вивчення джерел», «Епос, лірика, драма».

Наприкінці XIX — початку XX століття філологія переживала складний і певною мірою суперечливий період. З одного боку, вона вже досить помітно диференціювалася на мовознавство і літературознавство, а в межах кожної з цих основних галузей йшов процес відокремлення різних напрямів. З іншого боку, вчений-філолог в цей час ще відчував потребу бути одночасно і мовознавцем, і літературознавцем. Таку ситуацію ми бачимо і в інших університетах Російської імперії та Європи тієї доби. Але вже тоді тенденція до диференціації та більш вузької спеціалізації в межах науки взагалі, у тому числі й у філології, все частіше перемагає. Навіть в ІНУ випадки, коли в особі одного вченого-філолога поєднувалися видатний мовознавець і блискучий літерату-

³²⁴ Кирпичников А. И. Очерк истории студенческих общежитий в Западной Европе и у нас // Русская старина. — 1899. — № 11. — С. 311–317.

³²⁵ Кирпичников А. И. К вопросу о древнерусских скоморохах. — СПб., 1891.

³²⁶ Кирпичников А. И. Очерки по истории новой русской литературы: в 2 т. — М., 1903. — Т. 2.

³²⁷ Кирпичников А. И., Маркевич А. И. Прошлое и настоящее Одессы. — Одесса, 1894.

³²⁸ Кирпичников А. И. Духовная жизнь Одессы // Одесса. 1794–1894. — Одесса, 1895; його ж: Одесса и Пушкин // Исторический вестник. — 1889. — Т. 36. — № 6. — С. 624–641.

рознавець, у першій половині ХХ століття стають здебільшого винятковими, а згодом практично зникають.

Уведення іноземних мов як навчального предмета в ІНУ було зумовлене перш за все інтересом до класичної філології, наявним у період заснування закладу. Внаслідок цього викладання західноєвропейських мов почалося з перших днів існування університету, хоч окремого факультету іноземних мов не було — були лише викладачі французької, німецької, англійської та італійської мов.

У 1865/66 навчальному році рада історико-філологічного факультету, до якого входили викладачі іноземних мов, повідомила попечителя про своє рішення вважати іноземні мови необов'язковими для вивчення. Через рік положення про те, що для студентів усіх факультетів відвідування лекцій з іноземних мов не є обов'язковим, було ухвалено. Знання іноземної мови (за вибором студента — німецької або французької) вважалося необхідним тільки в тому випадку, якщо студент бажав бути удостоєний ступеня кандидата. Здобувач ступеня повинен був довести, що він вільно читає спеціальну літературу іноземною мовою і розуміє усну мову лекторів, які читають предмети факультетського курсу відповідною мовою.

Серед тих, хто започаткував вивчення класичних іноземних мов, був фахівець з римської та грецької історії та словесності Ф. А. Струве³²⁹, ординарний професор, доктор грецької словесності, статський радник. У квітні 1868 року він перебував у закордонному відрядженні, де знайомився зі вченими Європи, побував у багатьох країнах та взяв участь у міжнародному з'їзді філологів у Варцбурзі. Працюючи в ІНУ до 1870 року, професор читав грецьку мову на всіх чотирьох курсах, а для фахівців — ще грецьку давнину і грецьку літературу. Сучасники підкреслювали велику наукову цінність його праць.

В 1870 році, після закінчення 25-річного строку служби, Ф. А. Струве був обраний радою університету ще на 5 років, але лише незначною більшістю. Незадоволений таким перебігом подій, він залишив університет.

У 1875 році на кафедру грецької словесності прибув Л. Ф. Воеводський, який за деякий час до того захистив дисертацію³³⁰. 9 квітня 1875 року рада ІНУ затвердила його на посаді доцента по кафедрі грецької словесності. У грудні 1881 року він захистив докторську дисертацію³³¹, став ординарним професором та з 1882 по 1889 рік працював на історико-філологічному факультеті: викладав давні мови та античну літературу. Його роботи в галузі грецької культури і міфології стали однією з перших в російській історіографії спроб комплексного підходу до вивчення джерел з використанням методів суміжних дисциплін (етнографії, порівняльного мовознавства та ін.).

Поряд з основною роботою професор Л. В. Воеводський вивчав творчість Г. Гейне та інших німецьких ліриків, займався питаннями спрощення російської орфографії. Головним завданням він вважав вивчення античної міфології та давньої етики і планував приступити до систематизації своїх поглядів, але через важку хворобу не зміг здійснити цей задум, а в 1899 році пішов у відставку.

Серед перших викладачів мов у ІНУ був професор В. Н. Юргевич, статський радник³³². Здобувши вищу освіту в Головному педагогічному інституті у Петербурзі, він захистив у Харкові магістерську дисертацію «De mundiciis veterum Graecorum et Romanorum» (1847) і отримав звання ад'юнкт-професора грецької та римської словесності. У 1858 році В. Н. Юргевич був призначений професором Рішельєвського ліцею та, переїхавши до Одеси, брав участь у роботі місцевого Товариства історії та старожитностей (з 1883 року — секретарем і віце-президентом), займався грецькою епіграфікою і ентомологічними питаннями, історією генуезьких колоній на півдні Росії. У 1867 році він захистив дисертацію на ступінь доктора латиною.

³²⁹ Березин С. Е., Избаш Т. А. Струве Федор Аристович // ПОНУ. — Т. 4. — С. 185–186.

³³⁰ Воеводский Л. Ф. Каннибализм в греческих мифах: Опыт по развитию нравственности. — СПб., 1874.

³³¹ Воеводский Л. Ф. Введение в мифологию Одиссеи. — Одесса, 1881.

³³² Мартиненко А. Ф., Охотников С. Б. Юргевич Владислав Норбертович // ПОНУ. — Т. 4. — С. 472–473.

У рік заснування ІНУ доцентом по кафедрі римської словесності після захисту дисертації був призначений В. І. Модестов³³³. У 1868 році він захистив докторську дисертацію «Римская письменность в период царей» та був обраний спочатку екстраординарним, а потім ординарним професором. Наступні 20 років (1869–1889) працював у Києві та Санкт-Петербурзі, після чого був призначений ординарним професором класичної філології в ІНУ, повернувся до Одеси і працював тут до 1893 року.

Головною працею В. І. Модестова вважають лекції з історії римської літератури, які вийшли в одному томі 1888 року. Професор мав неабиякі публіцистичні здібності і плідно співпрацював з багатьма часописами, у тому числі з «Филологическим обозрением». Він зробив переклад російською мовою творів Тацита, Горація, Спінози.

З 1890 по 1892 рік ординарним професором на кафедрі класичної філології ІНУ працював Ф. Є. Корш. Одеський період життя вченого був нетривалим, але достатньо плідним³³⁴. Вчений залишив глибокий слід в умах і душах учнів. Професор М. І. Мандес писав про нього: «Я редко видел человека, который так легко нес бы свою колоссальную ученость. Она была для него не мундиром, а как бы собственным его телом. Он был бесконечно ученым, но не давил своим знанием, оно выливалось у него как бы против его воли. Он говорил просто, без претензий, ясно и понятно, потому что в нем все устоялось, все было доведено до последней возможной степени ясности. Он был скуп на ученый материал и потому не запутывал в нем слушателя, он давал всегда как раз то, что нужно, и ничего больше, — правда, и ничего меньше. Чувствовалось, что все им сказанное органически должно быть сказано, что он ничего не делает, как атлет, для того чтобы показать свою силу, а как творец, который желает создать творение»³³⁵.

З 1892 року в ІНУ працював ординарним професором доктор грецької словесності, статський радник І. І. Лушняк³³⁶. Він вів курси давньогрецької та давньоримської літератури, ораторського мистецтва, спецкурси класичної літератури, латинської мови. У 1908 році він вирушив до Швейцарії — вивчати ретороманську мову в Тіролі. Через відсутність у бібліотеках Одеси необхідної літератури вчений розпочав подорож з науково-пошукової роботи в Берліні, в Тіролі провів пошуки у фондах бібліотеки Інсбрука, читав раритетні монографії з історії і філології, потім досліджував зібрання опублікованих пам'яток ретороманською у столиці кантона Граубюнден — місті Кур, де особливо цікавився заходами зі збереження ретороманської мови в умовах германізації і зокрема діяльністю бюро, яке збирало й публікувало ретороманський лексичний матеріал³³⁷. У березні 1907 року І. І. Лушняка обрали заслуженим професором ІНУ.

На кафедрі класичної філології працював приват-доцент, магістр класичної філології М. І. Мандес³³⁸, випускник ІНУ 1891 року. Він викладав спецкурси на історико-філологічному факультеті (читання і пояснення Феогніда, французька класична драма у її відношенні до давньої). 1901 року він за сімейними обставинами переїхав до Ніжіна, але з ІНУ не розлучався, захистив тут докторську дисертацію «Досвід історико-критичного коментаря до грецької історії Діодора», а у травні 1907 року повернувся до Одеси і став знову приват-доцентом ІНУ, а також професором Одеських вищих жіночих курсів. Він викладав грецьку та латинську граматики (за цими курсами було видано посібники), античні старожитності, епіграфіку, історію літератури.

³³³ Бондар Р. Д., Самойлов Ф. О. Василь Іванович Модестов // ПОНУ. — Т. 3. — С. 349–351.

³³⁴ Корш Ф. Е. Мысли о происхождении новогреческого языка. — Одесса, 1891; його ж: Заметки к тексту об Апполонии Тирском по изданию Вагнера // Летопись Историко-филологического общества при ИНУ. — 1982. — Вып. 2. — С. 107–155.

³³⁵ Самодурова В. В. Научные династии в Новороссийском университете // Вісник ОНУ. — Т. 12. — Вип. 4. — С. 108–117.

³³⁶ Кодак Т. В. Лушняк Іван Іванович // ПОНУ. — Т. 3. — С. 276–277.

³³⁷ Лушняк І. І. Отчет о научной командировке в Швейцарию и Тироль на каникулярное время 1908 г. // Записки Императорского Новороссийского ун-та (ЗИНУ). — 1909. — Т. 112. — С. 141.

³³⁸ Березин С. Є., Ізбаш Т. О. Мандес Михайло Ілліч // ПОНУ. — Т. 3. — С. 299–300.

Грецьку мову на кафедрі викладав приват-доцент, магістр грецької філології, доктор філології Ерлангенського університету С. Д. Пападімітріу, який 1888 року приїхав до Росії на запрошення керівництва грецького училища в Одесі. У 1891 році він склав магістерські іспити в ІНУ, а в 1894 році вийшла його праця «Критический этюд по средневековым греческим текстам». Магістерську ступінь він отримав після захисту дисертації «Стефан Самхминис и его стихи» у травні 1896 року. Головною темою досліджень вченого був аналіз творів візантійського письменника XII століття Феодора Продрома, наслідком чого стала робота «Феодор Продром: историко-литературное исследование». У травні 1906 року він став доктором грецької філології, а 1909 року в Одесі вийшла друком його книга «История византийской литературы. Лекции, читанные в Императорском Новороссийском университете в 1908–1909 гг.». В університеті він читав курси: інтерпретація грецьких авторів, історія грецької граматики і метрики, енциклопедія класичної філології, у 1909–1916-му — історичну граматику грецької мови; займався із студентами вправами з перекладу поезій, читанням та коментуванням вибраних місць з Фукидіда. У 1905-му разом з професором А. Н. Деревичьким уклав першу, російсько-грецьку, частину «Карманного словаря новогреческого и русских языков».

Приват-доцент, магістрант С. А. Селіванов був випускником Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту. Ще під час навчання він оприлюднив дві роботи: «К вопросу о древнекарийских городах» (1888) та «Самос и Приина пред судом царя Лизимаха и родосского народа» (1890). У 1890 році отримав відрядження у Грецію, де відкрив декілька цікавих написів. Результати цього відрядження були зібрані у книзі «Очерки древней топографии острова Родос» (1892). Як викладач займався із студентами перекладами Геродота і Лісія, розробив спеціальні курси «Полибий, с общим историко-литературным введением о греческой историографии» (1900/01) та «Греческая эпиграфика» (1902/03)³³⁹.

Поряд із мовними кафедрами на історико-філологічному факультеті працювала кафедра західноєвропейської літератури, яку 1885 року очолив професор О. І. Кірпічников³⁴⁰. Працюючи в Одесі, він видав курс лекцій «Очерк истории книги» (1888), написав низку статей для Енциклопедичного словника, зокрема про Готфріда Страсбургського, братів Гримм та деякі інші.

У 1901 році на посаді приват-доцента кафедри західноєвропейської літератури В. Ф. Лазурський почав працювати над дисертацією «Сатирико-нравоучительные журналы Стиля и Аддисона». Вчений прагнув з'ясувати питання про моральні погляди журналістів та їхній вплив на англійську, французьку, німецьку та російську журналістику XVIII століття³⁴¹. До 1920 року він читав курси історії середньовічної літератури, літератури доби ренесансу і неокласицизму, літератури XVIII століття, англійської літератури XVII–XVIII століття, досліджував творчість Шекспіра, Шиллера, Байрона.

Наприкінці XIX століття на історико-філологічному факультеті було започатковано кабінет експериментальної фонетики. Автором ідеї був О. І. Томсон. Закінчивши в Петербурзі факультет східних мов по санскритсько-перському відділенню, він 1887 року там же захистив магістерську дисертацію «Лінгвістичні дослідження», а чотирма роками пізніше в Москві — дисертацію на ступінь доктора «Історична граматика сучасної вірменської мови міста Тифліс». Після стажування в Парижі в 1897 році О. І. Томсон приїхав до Одеси. У своїх порівняльно-історичних студіях він вивчав матеріали слов'янських, германських, балтійських, класичних іранських мов та вірменської, якими вільно володів. Улюбленою сферою досліджень вченого була фонетика, як синхронічна, передусім експериментальна, так і діахронічна. Фонетиці відведений найбільший розділ його підручника «Загальне мовознавство», який відіграв визна-

³³⁹ Березин С. Е. Антиковед, библиотечар, публицист: Новые материалы к биографии И. И. Дусинского (1879–1919) // Вісник ОНУ. — Т. 16. — Вип. 1–2 (5/6). — 2011.

³⁴⁰ Самойлов О. Ф. Кирпичников Александр Иванович // ПОНУ. — Т. 3. — С. 54–55.

³⁴¹ ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 1. — Спр. 698. — Арк. 61.

чну роль у поступі загальної фонетики, теоретичних розробок фонетичних проблем та напрямів і методики експериментальних фонетичних досліджень, у яких автору належить піонерство.

Курс порівняльної граматики індоєвропейських мов і санскриту у викладенні О. І. Томсона відвідував за часів студентства в ІНУ Й. М. Тронський — один з найвидатніших істориків античної літератури, автор академічного підручника з історії античної літератури, яким донині користуються студенти. У 1920 році його запросили до складання всеросійського зведеного каталога іноземної періодики.

Викладачі-класики ІНУ вели плідну методичну та дослідницьку роботу як у галузі викладання мови, так і в галузі обміну досвідом з колегами з інших навчальних закладів. Так, наприкінці 1911 року одеські вчені відвідали Санкт-Петербург і прийняли участь у роботі I Всеросійського з'їзду викладачів стародавніх мов, на якому крім Санкт-Петербурга і Москви, були представлені 269 фахівців із 125 міст. Одесу на форумі представляли Н. Г. Крихацький та С. Ц. Янушевський³⁴². У 1911 році до ІНУ надійшло запрошення на урочисті заходи з нагоди 75-річного ювілею Афіньського університету³⁴³. Святування співпало з проведенням XVI Міжнародного конгресу орієнталістів у Афінах. Історико-філологічний факультет ІНУ обрав делегатами на цей міжнародний науковий форум ординарних професорів кафедри класичної філології Б. В. Варнеке та С. Д. Пападімітріу.

На початку ХХ століття ІНУ очолював О. М. Деревницький — автор багатьох досліджень з етики, філософії та релігійних уявлень давніх часів. З квітня 1893 року він був обраний ординарним професором кафедри класичної філології. Студентам запам'яталися його курси «Історія грецького епосу», «Каллімах і його “Таблиці”», «Історія давньогрецького театру».

3.2. Еволюція історичної науки³⁴⁴

Другу половину ХІХ століття не даремно називають часом природознавства. І в Західній Європі, і в Російській імперії природознавчі науки переживали бурхливий розвиток, що зовні проявилось й у виникненні нових наук шляхом вичленування із старих дисциплін. Проте аналогічний процес відбувався і в гуманітарних науках. Гуманітарні науковці Росії, подібно до західноєвропейських, виходили на світовий рівень. Здебільшого це пояснювалося специфікою функціонування університетів Росії, які орієнтувались царською владою на розвиток в першу чергу гуманітарних дисциплін. Еволюція історичної науки в Новоросійському університеті демонструє приклад європейського шляху університетської науки в Російській імперії.

Історична наука в Одесі розвивалася насамперед в рамках діяльності кафедр історичного профілю історико-філологічного факультету ІНУ — російської історії, всесвітньої історії, церковної історії та теорії і історії витончених мистецтв. Значний внесок у здобутки одеської університетської історичної науки зробили представники кафедр, що в своїй назві мали визначення «історія»: історія російської мови і російської літератури, історія всесвітньої літератури, історія російського права, історія слов'янського законодавства.

Крім того, деякі викладачі інших кафедр, в першу чергу філологічного факультету, часто мали фахову історичну освіту, були пов'язані профілем роботи з історичною складовою своєї спеціальності і в сукупності сприяли розширенню професійного про-

³⁴² Кацман Н. Л. Латинский язык как общеобразовательный предмет обучения в России на протяжении века // Индоевропейское языкознание и классическая филология: XIV чтения памяти И. М. Тронского. — Ч. 2. — СПб., 2010. — С. 17–32.

³⁴³ Іваненко О. А. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.). — К., 2013.

³⁴⁴ Автор підрозділу О. Б. Дьомін.